

ТЕМА 2

КОГНІТИВНИЙ АНАЛІЗ ІНШОМОВНИХ ОДИНИЦЬ

Характерною особливістю сучасної лінгвістики є дослідження мови в тісному зв'язку з людиною, її свідомістю, пізнанням навколишньої дійсності та її практичною діяльністю. Тому на перший план висувається вивчення мови з урахуванням мовної особистості. Людина не просто сприймає і пізнає світ, вона живе в ньому, у результаті чого в її мові знаходить вираження об'єктивна реальність. У зв'язку з цим виявляється особлива значущість проблеми співвідношення мови і мислення, яка вирішується в сучасній лінгвістиці у статусі когнітивного спрямування, яке передбачає виявлення основних закономірностей утворення абстрактних понять, які мають репрезентацію в семантичних просторах різних мов.

Відомо, що знання людей про об'єктивну дійсність сформовані у вигляді концептів, абстрактних ментальних структур, які відображають різні сфери діяльності людини. Людина мислить концептами, комбінуючи їх, формуючи нові в ході мислення. Тому концепт сприймається (розуміється) як глобальна розумова одиниця, яка являє собою квант структурованого знання.

Концепти – це ідеальні сутності, котрі формуються у свідомості людини з безпосереднього чуттєвого досвіду (органи чуття); із безпосередніх операцій людини з предметами (предметна діяльність); із взаємодії за допомогою розумової діяльності з іншими уже сформованими концептами; із мовного спілкування [24, с. 44].

Сучасні дослідники поняттю «концепт» дають різні визначення. Є. С. Кубрякова вважає, що концепти – це одиниці свідомості та інформаційної структури, яка відображає людський досвід. Вона називає концептом також «оперативну одиницю пам'яті, квант знання» [19, с. 90].

За А. П. Бабушкіним, концепт «є ментальною репрезентацією, котра визначає, як речі пов'язані між собою та як вони категоризуються» [5, с. 16].

В. В. Колесов вважає, що концепт є «чистим значенням, яке не знайшло мовної форми; це першообраз, архетип, константа і т. д.» [15, с. 59].

Н. Ф. Алефіренко також уважає концепт когнітивною (розумовою) категорією, квантом знання, складним, жорстким, не структурованим змістовим утворенням описово-образного та ціннісно-орієнтованого характеру [1, с. 17].

Значної уваги дослідженню концепту приділяє Н. Н. Болдирев. Він уважає, що в результаті пізнавальної діяльності в людини формуються поняття, котрі потім об'єднуються в систему знань про світ. Ця система складається з концептів різного рівня складності та абстракції. Різноманіття форм пізнання визначає різні способи формування концептів у свідомості людини. Учений виділяє такі способи утворення концепту, як: на основі чуттєвого досвіду, предметно-практичної діяльності людини, на основі розумової діяльності, вербального і невербального спілкування [6, с. 56].

Концепт вербалізується і стає частиною семантичного простору мови, отримуючи для свого вираження систему мовних знаків. Мова може репрезентувати всю інформацію, отриману людиною, і накопичений досвід соціуму. У цьому полягає одна з функцій мови. Л. Єльмслев писав про мову: «Мова – інструмент, за допомогою якого людина формує думку і почуття, настрої, бажання, волю і діяльність, інструмент, за допомогою якого людина впливає на інших людей. Мова глибоко пов'язана з людським розумом. Це багатство пам'яті, успадковане особистістю» [12, с. 256].

Концепти, які сформовані носіями мови та зберігаються в пам'яті людей, утворюють концептосферу мови.

Необхідно розмежовувати концептосферу і семантичний простір мови. Концептосфера – це розумова сфера, котра складається з концептів, а семантичний простір мови – тільки частина концептосфери, яка відображається за допомогою мовних знаків. «Концептосфера мови – це не набір, не інвентар концептів, а складна їх система, утворена перетинанням численних та різноманітних структурних об'єднань груп концептів, які «упаковані» в ланцюги, цикли. Уся ця складна система утворює семантичний простір даної конкретної мови» [24, с. 65].

Отримати знання про які-небудь частини концептосфери (а вся концептосфера значно ширша за мову) можна тільки при вивченні семантичного простору мови, що і є предметом дослідження когнітивної лінгвістики.

У зв'язку з цим необхідно чітко розрізняти когнітивний (розумовий) концепт, який складається з компонентів (концептуальних

ознак), та його мовну реалізацію (слово, словосполучення), що складається з набору сем, які виступають як засіб і спосіб репрезентації когнітивних процесів у лінгвістичних структурах, але не представляють концепт повністю. Мовні засоби вираження концепту своїм значенням передають тільки частину концептуальних ознак, «релевантних для повідомлення, передача яких є завданням мовця, входить у його зміст. Весь концепт у всьому багатстві свого змісту теоретично може бути вираженим тільки сукупністю засобів мови, кожен з яких розкриває лише його частину» [25, с. 38].

Будь-яка національна мова відображає когнітивні структури і вербалізує концепти у вигляді, властивому тільки їй, специфічно відтворюючи об'єктивну дійсність, виступаючи як сукупність знань певного суспільства, етносу. Тому мова, відображаючи пізнавальну діяльність людей, «відображає єдину природу світу в концептуальному апараті людини, як універсальної понятійної системи. Своєрідність кожної мовної системи полягає саме в особливостях комбінації значень і мовних одиниць, зводячи результат так чи інакше в єдину семантичну картину світу» [16, с. 28].

Семантичний простір різних мов відрізняється і за складом вербалізованих концептів, і за принципами їх структурної організації. Кожен народ утворює концепти тих фрагментів дійсності, котрі важливі для нього в цей момент часу. І зовсім не обов'язково, що ті ж самі концепти виявляться важливими і для іншого народу. Однакові концепти в різних народів можуть бути згруповані за різними ознаками. Встановлюючи будову семантичного простору різних мов, лінгвісти отримують інформацію про деякі особливості когнітивної діяльності людини, оскільки вдається конкретизувати зміст і структуру знань, які знаходяться в мозку людини [23, с. 68].

Фразеологізми виражають національно забарвлене відношення до світу, системи цінностей, образу життя, зберігають традиції тієї чи іншої етнокультурної спільноти. В силу своєї яскравої національної забарвленості, вони завжди привертають особливу увагу вчених-лінгвістів. Фразеосполучення є цінним країнознавчим матеріалом, оскільки в них найбільш очевидні етнолінгвістичні компоненти.

Виявлення національної специфіки семантики дає можливість прослідкувати національні особливості мовної свідомості народів, може бути використане для моделювання концептів як одиниць національної концептосфери. Крім того, національно-специфічні семи, які виявляються при таких дослідженнях, інтерпретуються як

відображення національно-специфічних ознак відповідних національних концептів та дозволяють моделювати концепт із виділенням його національно-специфічних ознак.

Концептуальний аналіз, що ґрунтується на значенні мовної одиниці або, інакше кажучи, когнітивному феномені, за яким стоїть певна структура знання, є логічним продовженням традиційного семантичного аналізу [13, с. 313]. Репрезентація концептуальної системи неологізмів у вигляді когнітивних (концептуальних) моделей і категорій дозволила, на нашу думку, реконструювати картину світу німецькомовного (далі – НКС) та україномовного (далі – УКС) суспільств кінця ХХ – початку ХХІ ст., виділити ключові концепти, тобто створити в певному розумінні «концептуальний словник», що показує, які предмети чи явища реальної дійсності стали предметом пізнавальної діяльності носіїв обох мов у цей період. Відзначимо, що визнаним способом побудови словника в голові людини є асоціативно-вербальна мережа, що підтверджується численними асоціативними експериментами, проведеними психологами та лінгвістами [26, с. 29].

Одним із джерел інформації про концепти у свідомості носіїв мови є семантика мовних одиниць, а слово як мовний знак є ключем, який відкриває для людини концепт як одиницю розумової діяльності. Інакше кажучи, концепти розкриваються у значеннях одиниць мови і мовлення [34, с. 64]. Значення піддається вербальному описові у вигляді словникової дефініції, яка розкриває основний зміст концепту, представленого мовним знаком, його найважливіші характеристики [7, с. 134]. Оскільки, як зауважує І. К. Архипов, значення мовної одиниці саме по собі є процесом одномоментного співвіднесення матеріальної форми з концептом і/чи образом [3, с. 23], воно покладено нами в основу визначення останнього. Для опису концептів, локалізованих у свідомості людини, потрібно проаналізувати як системні значення слів, які вербалізують досліджуваний концепт, так і різні випадки контекстуального вживання його номінацій [31, с. 121]. Інакше кажучи, хоча значення мовної одиниці розкриває, описує та дає нам певне уявлення про зміст концепту, який нею виражається, це завжди буде лише частиною даного концепту [10, с. 51]. Крім того, у процесі пізнавальної й комунікативної діяльності людини концепт поступово набуває нових характеристик, набуває нових концептуальних шарів, що збільшує його обсяг і насичує зміст.

Під «концептом», слідом за О. С. Кубряковою та її послідовниками, розуміємо оперативні одиниці нашої свідомості, які займають найвище

місце в їх ієрархії. Термін «концепт» корелює з терміном «поняття», оскільки знання людини, які закріплені в понятійній формі й представляють репрезентацію об'єкта через поняття, – це опрацьований наукою концепт. На основі цього дається таке визначення концепту: «Фрагмент світу, схоплений когнітивною структурою, що частіше за все виступає у вигляді групи концептів, які, у свою чергу, будучи підведеними під тіло знака, виступають у ролі значення слів» [4, с. 47]. Отже, термін «концепт» уживається для позначення ментального образу, відображеного в голові людини, який називається тією чи іншою лексичною одиницею.

Необхідно зауважити, що в основі виділення концептів лежить денотативний (тобто той, який визначає) компонент значення, тому об'єктом аналізу є ті предмети, явища, процеси тощо. реальної дійсності, які були пізнані людиною та закріплені в лінгвістичних одиницях різної структури й семантики. Спробуємо встановити, описати й подати у вигляді «асоціативного словника» концепти, що знайшли своє лінгвістичне вираження в німецькій та українській мовах, а через них – ті фрагменти навколишнього світу, які були пізнані людиною в зазначений період часу.

Групування запозичень було здійснено в декілька етапів. На початку були виділені сектори картини світу німецькомовного та україномовного суспільства, вербалізовані протягом останніх десятиріч. За основу було взято класифікацію предметних сфер, запропоновану укладачами словника «Das Fremdwörterbuch» [35] та «Сучасного словника іншомовних слів» [32]. У результаті внесених у ході дослідження змін було виділено 9 секторів, які розглядаємо як окремі комплексні загальні моделі неологічної системи зазначеного періоду:

- мистецтво й музика;
- медицина;
- світ бізнесу;
- наркотики;
- комп'ютерні технології;
- наука і техніка;
- спорт;
- політика;
- війна та зброя.

Віднесення неологізму до того чи іншого сектора-моделі здійснювалося на основі предметно-понятійного аналізу словникових дефініцій, який передбачає визначення понять, названих словом.

Запропоновані класифікації є умовними та досить прагматичними: у будь-якій класифікації наявна частка суб'єктивності й відносності, оскільки вона передбачає підведення простішої структури під складнішу. Здійснення класифікації ускладнюється ще й розмитістю меж понятійних категорій, а також тим фактом, що нерідко слово проявляє тісні логіко-понятійні зв'язки з декількома секторами, а це дозволяє відносити одну й ту ж лексему залежно від умов до різних категорій і секторів. У таких випадках більшість дослідників застосовує метод аналізу словникових дефініцій, а також знань загального характеру про позамовну дійсність.